

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 4 (96)

4 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аязан Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендиорович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arbaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Muktar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

IRSTI 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2021_4_76

**COLONIAL RUSSIA'S POLICY TOWARDS ISLAM IN KAZAKHSTAN
(BASED ON THE MATERIALS OF THE ORENBURG STATE ARCHIVE)****Kenzhe Torlanbayeva^{1*}**¹Institute of History and Ethnology, Kazakhstan, Almaty

* Corresponding author

E-mail: torlanbayeva@mail.ru

Abstract. In this paper author explore Russia's colonial policy with regard to religion, population or Orenburg steppes on the basis of archive data. Main task of the publication is a complex research of history of Russia's colonial policy regarding peoples in Central Asia.

Steppe part of the Orenburg region was included into conquered colonial territory of Russia. This region connecting steppe routes of Kazakhs, Bashkir, Tatars and representing a strategical territory for strengthening Russian influence in Central Asia. Interesting aspects explored during review of archive data and study of the region's history is a policy towards religious life of population.

The methodology of the analysis is based on the study of archival materials in Orenburg conducted by researchers in 2010. The focus was on archival materials of the Orenburg State Archive on the situation of Kazakhs, Tatars and Bashkirs in the Russian Empire.

The result of the study was the conclusion that religion was considered by the colonial administration as the main tool of trust establishment to the Russian authorities.

Key words: Orenburg, history, archive, policy of Russia, Kazakhs, Islam, European travelers.

FTAMP 03.20.00

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМҒА ҚАТЫСТЫ РЕСЕЙ ТАРАПЫНАН ЖҮРГІЗІЛГЕН
ОТАРШЫЛЫҚ САЯСАТ (ОРЫНБОР МЕМЛЕКЕТТІК МҰРАҒАТЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША)****Торланбаева Кенже^{1*}**¹Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы, Қазақстан

*Автор-корреспондент

E-mail: torlanbayeva@mail.ru

Түйіндеме. Бұл мақалада автор Орынбор даласында өмір сүрген халықтың дініне қатысты мұрағаттық құжаттарды зерттеп, Ресейдің отаршылық саясатын қарастырды.

Басылымның негізгі мақсаты – ол, Орталық Азия халықтарына қатысты Ресейдің отаршылдық саясатының тарихын жан-жақты зерделеуі.

Ресейдің отарлау орбитасына Орынбор аумағына жататын далалары - қазақтардың, башқұрттардың, татарлардың дала жолдарын байланыстыратын және Орталық Азиядағы Ресейдің ықпалын күшейту үшін стратегиялық аумақты білдіретін аймақтар кіргізіліп қарастырылды. Мұрағаттық материалдарды және аймақтың тарихын ашып, қызықты аспектілерді анықтайтын дәлелдер - бұл халықтың діни өміріне қатысты саясат. Дінді Ресейдің үкіметі отаршылық әкімшілікке деген сенімді нығайтудың негізгі құралы ретінде қарастырады.

Талдау әдістемесі 2010 жылы зерттеушілермен мұрағат материалдарының қарастыру бойынша Орынборда жүргізілген жұмыстарына негізделген. Орынбор мемлекеттік мұрағатының материалдары Ресей империясындағы қазақтар, татарлар мен башқұрттардың жағдайы туралы ақпарат береді.

Зерттеудің нәтижесі: Екатерина II кезінде дін, әсіресе Ислам, патшалық әкімшілік Ресей үкіметіне сенімін нығайтудың негізгі құралы ретінде қаралды.

Түйінді сөздер: Орынбор, тарих, мұрағат, Ресей саясаты, қазақтар, ислам, еуропалық саяхатшылар

КОЛОНИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА РОССИИ В ОТНОШЕНИИ ИСЛАМА В КАЗАХСТАНЕ (ПО МАТЕРИАЛАМ ОРЕНБУРГСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА)

Торланбаева Кенже^{1*}

¹Институт истории и этнологии им. Ч. Валиханова, Алматы, Казахстан

*Автор-корреспондент

E-mail: torlanbayeva@mail.ru

Аннотация. В представленной статье автор исследует колониальную политику России в отношении религии населения оренбургских степей на основе архивных документов.

Основной задачей публикации является комплексное изучение истории колониальной политики России в отношении народов Центральной Азии.

В орбиту колониальных завоеваний России была включена степная часть Оренбуржья – регион, соединяющий степные маршруты казахов, башкир, татар, и представляющий стратегическую территорию для укрепления российского влияния в Центральной Азии. Интересными аспектами, открывающимися при изучении архивных материалов и истории этого региона, является политика в отношении религиозной жизни населения. Религия рассматривается колониальной администрацией как основное орудие в установлении доверия к русской власти.

Методология анализа основана на изучении архивных материалов в г. Оренбурге, проведенные исследователями в 2010 г. В центре внимания были архивные материалы Оренбургского Государственного Архива о положении казахов, татар и башкир в Российской империи.

Результатом исследования стали вывод о том, что религия, в частности, ислам в период правления Екатерины II рассматривался колониальной администрацией как основное орудие в установлении доверия к русской власти

Ключевые слова: Оренбург, история, архив, политика России, казахи, ислам, европейские путешественники.

Introduction. The purpose of this research is a study of Russia's colonial policy directions towards Islam in Kazakhstan by the example of Orenburg history and Orenburg state archive analysis.

Kazakh people are connected with Orenburg by a long historical path, when nomads' pastures stretched on the large spaces of steppe and different Turkic-Mongolian peoples of Kazakhstan, Siberia, Altay, Mongolia, Orenburg region were one economic-culture unity. Colonial stage of the world's history transformed and completely changed existing course of Turkic-Mongol people's history. Present time, there is a large number of researches dedicated to the history of colonial policy of Russia and other countries in Central Asia (Frank, 2001; Morrison, 2008; Leontyeva, 2007).

Important factor in the policy of Russia towards conquest of Orenburg steppe people becomes religion. Tatar, Kazakhs and Bashkir population identified themselves as adherents of Islam. That's why after Ekaterina comes to power Russia actively uses Islam in colonial policy. Those Russians and Europeans who observed religious practices of population saw many features of pagan cults and shamanism. Moreover, based on representation about themselves as a civilizing nation, they led active missionary activity and recruited new adherents to the ranks of Orthodoxy, Catholicism and Protestantism, and ultimately became conductors of colonial ideology.

One of the main questions of Russian and Western observers regarding the religion of Kazakhs is to what extent are Kazakhs Muslims. Researches aimed at study of Kazakhs' historiography and art of its creators emerged in the contemporary historical discourse (Zhusupova, Torlanbaeva, 2014). Indeed, in the period of colonial transformation and then Soviet modernization, Kazakh people preserved their adherence to Sunni Islam. Authors of verbal history writing, among which is Mashhur Zhusup Kopeev, Islam for Kazakhs was traditional or popular Islam (Zhusup, 2008: 23-34; Zhusupova, Torlanbaeva, 2014). Popular Islam is Islam "diluted" strongly by pre-Islamic beliefs, i.e. heathen beliefs and customs had merged with Islam. These are customs and rules of conduct in every-day life dictated by shariat which prescribes scenario of humans' life from its birth to death and even assigns an algorithm of afterlife. The religiousness of Kazakhs is expressed in observing rules of domestic Islam. And indicator of religiousness can be observing of any separately taken rule.

Methodological approaches. Methodological basis of this research is analysis and description of archive materials of Orenburg State archive of the Russian Federation. The archive data were verified and compared the materials of European travelers, with their opinions on results of policy provided by Russia in Central Asia in conquers and strengthening the Russian administration.

In post-Soviet period in historiographical discourse opinions of Soviet researches regarding national verbal historiography and its bearers had changed. In our research comparison of archive data with literature of Kazakh enlighteners, collectors of custom traditions of verbal heritage allows to look at these resources from the position of its significance in preserving national history writing in XIX – beg. XX centuries. Also, our research includes comparative analysis of Soviet time archive data regarding religion in Kazakhstan.

The methodology of research is comparative and historical analysis of the policy discourse of colonial epoch in the world history, historical processes in Russia and its policy with regard to colonized. Our task concluded in analysis of these processes which can be observed when reading archive files of Orenburg State archive, information of European travelers, their opinions in the analysis of present condition of historiography.

The backgrounds of research methods were the principles of the system-historical and comparative-comparative analysis of written sources, historiographic research, archival and ethnographic materials, methods of field research, interviewing, observations, methods of social anthropology and religious studies.

Results. Orenburg has a peculiar charm of multilingual cultures and preserves heritage of strategic fortress city construction of which was connected with political will of the Russian empire in the policy of conquering Central Asia. In XIX, Orenburg was in the center of tsarism policy events in Kazakh steppe, in relations with Bashkir and Tatars population, in Kazakhs national-liberation rebellions and territorial-administrative policy of Russia in 1867-1868.

History of Orenburg is written according to materials of Orenburg State archive begins from 1881 when by initiative of N.V. Kalachev the Committee on organization of archive of the former office of the general-governor was established. Local scientific archive was established on the initiative of Petersburg archeological institute in 1887 and dealt with collection and filing of ancient materials on livelihood activities of the population, on Kazakh, Tatar and Bashkir population residing in steppe borders of Orenburg. It kept Imperators correspondence with governors of the region, diplomatic and military warfare, chancery of Orenburg Diocese, Orenburg Spiritual Administration, Orenburg division of Emperor Russian Geographic Society and etc (Adamovich, etc., 1966:3).

Among numerous archive cases in the center of our attention were files on religious and spiritual life of people. Archives show existence of non-unified system of orthodox denominations, circulation of pagan cults, magic and superstitions among people of Orenburg region. For instance, the Case on False saints residing in the territory of Orenburg region, assigning them to monasteries, recruits and assignment to labor (OSA, 59), Reports of clergy members from various regions (OSA, 90), Case on dispatching the Order of the ruling Senate on detecting of heretics leaders and mentors (OSA, 690), Case on assignment of Sevastianova fairy from Iletsk city to Orenburg spiritual administration (OSA, 1887), Case on prohibiting people in church to cross themselves with two fingers (OSA, 1826) and others. Each of these cases actualizes an issue on spiritual variety of the population, both and Slavonic ethnos describes shaman rituals and cults among people. There is evidence on confrontation of population on intervention of state and church officials into their spiritual; materials describe that Kazaks whose settlements became military fortresses on territories bordering with the steppe. Their spiritual life was not subordinated to Orthodoxy to the extent required by trustworthiness that's why churches were built in these settlements and missionary sermon was conducted.

At various times, Kazakh steppes were visited by Western travelers, among whom was John Castle – one of foreign members of Orenburg expedition organized in 1734 and it was aiming to return Orenburg into outpost of Bashkir lands colonization and further movement into Kazakh steppe. The book of J. Castle is of big interest which describes all main events occurred after annexation of the Small Juz to Russia: rebellion of Bashkirs, Russian and Turkey war, Orenburg expedition and first attempts of colonization of Kazakh lands by Russia. J. Castle describes also religious life of the Kazakh population in Orenburg and its steppe, in particular, he describes divination ritual performed by Kazakh mullah, but the ritual itself reminds more baksy (shamanistic kamlaniye). J. Castle had an impression that: Kazakh laws were based mainly on Koran and partially on prescriptions of ancestors. Their religion is Muhammadan and in the center was belief in spirits and magic games (Castle, 2011:251; Kamalov, 2016: 23). These observations can be compared with archive materials of Orenburg State archive, which also have a detailed description of Sufi ritual loud zikr, which helped to cure ill person and it reminded shaman rituals (OSA, 28).

Interesting are cases showing state policy of Russia with regard to spiritual life of Muslim population in Orenburg region. At least three successive directions of the state policy towards religion can be observed according to archive files.

First direction of policy is connected with the policy of Anna Ioannovna and was rough with regard to local religions and beliefs of Orenburg peoples and required from church officials to conduct a missionary activity among Muslim and pagan population of steppe territories of the Empire. According to the order of Empress dated May 1, 1734 construction of non-Orthodox churches was prohibited,

the missionary activity strengthened (Denisov, 2007: 38). This policy reflected in files dated by mid XVIII century. These are such archives as Files on Awarding cross or money to people belonging to other faiths who accepted holy baptism (OSA, 2898), Files on conversion of Muslims to Orthodox religion (OSA, 1171), Order of Kazan ecclesiastical consistory prohibiting to construct mosques and to destroy the existing (OSA, 417), File on charging newly-baptized Bashkir I. Syugeymonov in slander (OSA, 1461) and etc. In general, such policy had no success joining of local population to the Russian citizenship.

Second direction of policy is connected with the policy of Ekaterina II when it becomes obvious that Russia is becoming a colonial Empire and leads a competitive policy with other European countries in this direction. The authority understanding the necessity to withhold steppe and Siberian peoples within its influence and planning to expand its borders and trade connections with Central-Asian khanates and China, starts to lead appeasing policy with regard to Islam. In connection with that September 4, 1785 Ekaterina II wrote to Orenburg general lieutenant I.O. Igyelstrom: "As I realize from your report dated August 6, mosques in Troitsk and Orenburg fortress (i.e. called Seitov posad- K.T.) constructed for our citizens of Muhammadan law are opened. I'm sure that construction of such places for a public pray will attract other neighboring nomads, and in future will serve as a mean to restrain them from willfulness better than any other strict measures. Therefore, I order to: 1) construct Tatar schools in the mentioned mosques consistent with Kazan mosques, as well as caravan and guest courtyards; 2) to construct stone fences around said mosques in accordance with customs of Tatars; 3) to construct new mosques especially in such places which are convenient to visit by up to five hundred people.

Famous follower of Ekaterina's II policy was general-governor of Orenburg region V.A. Perovskiy. Construction of Orenburg symbol – Caravan Saray (Iskandarov, 2007: 65-71) is connected with his name. The design of Caravan-Saray according to the idea of V.A. Perovskiy should play a representation role of the country in the region and attract Muslim population of border area in Kazakhstan and Central Asia. By opinion of V.V. Dorofeev: "Insightful plans of Perovskiy resulted not only in construction of shelter for Bashkirs, but also had aim to strengthen connections with Bashkiria in Orenburg region. Russia strived to attract Muslim peoples of Central Asia and Kazakhstan in colonial competition with England (Dorofeev, 2007: 65). Construction of Caravan-Saray was approved for the project of A.P. Bryullov and started in 1840. Basic works were completed already by 1844; the mosque in Caravan-Saray was opened in 1846. Among patrons of tremendous complex was khan Zhangir of Bukeev Orda who donated for construction of the mosque 9512 rubles 90 kopecks in 1838-1839 years. Within 20 years this mosque was military and didn't have constant visit by the city dwellers. After the dissolution of Bashkir-Meshcheryak host in 1865 the Muslims residing in the Old and New Sloboda were assigned to the mosque in Caravan-Saray (Denisov, 2007: 40-42).

Such policy delivered quick results in strengthening administration presence of Russia in Kazakhstan. According to this policy Tatar population was used in Islamization of Kazakhs in the result of which Tatar and Bashkir clerics were incorporated into administration structure of Kazakh steppe. Strongly linked Muslim communities of Tatars and Bashkir who migrated to Orenburg steppe more intensively namely in the result of such policy in 1830-1840s made a contribution into strengthening the Russian influence and provision of further administrative reforms on the territory of Kazakhstan in 1867-1868.

These files data of Orenburg archive with regard to policy of the Russian administration in religious life of local population are compared with opinion of Eugene Schuyler who visited Russian Turkistan in the end of XIX c., as a council-general of the USA in Saint-Petersburg. The authors trip materials and observations are collected in his book *Turkestan. Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja*. E. Schuyler travelled to Kazakhstan in the period when Ekaterina's policy brought its results. In particular, he wrote: "It's curious, but Kyrgyz became Muslims thanks to erroneous endeavors of Russian government. Initially, Kyrgyz sultans or leaders were not aware of Islam doctrines and there were no mosques and mullahs in steppes, but Russian (as was in case of Tatar language for communication), dealt with them as with Muslims, constructed mosques and sent mullahs till they had not become Muslims, though the further from Russian lines and closer to settled population of Central Asia, their religion was weak. Exactly the same way, during this century Russian turned Buryats into Buddhists though they were shamanists. If the government knew about it from the very beginning, it might have turned these two peoples into Christianity (Schuyler, 1966: 37-38).

Third direction of policy is connected with the policy of culture unification of the Russian Empire citizens via russification. According to the Ministries Committee has exhausted all possibilities on serving to the colonial policy of Russia. It was necessary to maintain policy on strengthening Orthodoxy activity as a support of the Empire power. That's why according to Provisional decree on administration of Uralsk, Turgay, Akmola and Semipalatinsk regions 1868, the Kazakh population was removed from administration of Orenburg spiritual assembly: "Local administration of Kyrgyz on spiritual matters is provided to local mullahs with their subordination to general civil administration and through it –

the ministry of internal affairs (Materialy, 1960: 339), and it was done with aim of weakening the Muslim propaganda and break up of spiritual connections of Muslims residing in Russia.

The aims of breaking up connections between Muslims of Central Asia had a strategical character and were implemented in a long-term period of time. It became obvious that interrelations of the Russian Empire Muslims with Muslims of other countries threatened to governmental interests, as well as interconnections of Russia's Muslims with each other. In the end of XIX century, this policy was still relevant. According to archive data Notes on pilgrimages of Muslims, its significance and regulation measures prepared in the Ministry of foreign affairs and directed to the military governor of Turgay region, contain information on three generally accepted Hajj directions of Muslims from Russia. These Hajj roads were formed historically and were communication roads of Muslims from various states which interfered with the colonial administration. The Notes specifies necessity to prohibit Hajj from Samarkand to Bukhara, Afghanistan and India (CSA RK, 561: 11-12).

Policy of russification of Kazakh population started in the Russian Empire was continued actively in the Soviet period in all spheres of lives, which can also be observed when reading archive materials. Moreover, in the Soviet state because of atheism policy, sects' directions of non-registered, i.e. illegally acting religion organizations of Orthodox and Catholicism directions are flourishing (Tastanovaetc., 2014: 267-269).

Conclusion. Russia's policy directions described in archives, materials of Western travelers and researches with regard to religion life of Orenburg steppes population characterizes also in general the content of the colonial policy in Kazakhstan.

The researched directions of the colonial policy of Russia transformed religious views of Kazakhs.

First, Kazakhs were active actors of the religious lives of the Muslim society in the policy of Russian colonization.

Second, ideologists with influence of Tatar Islam different from Central-Asian influence and dispute started to appear in Kazakh Muslim intellectual space.

Third, the factor of Kazakhs religious mindset change became the policy of Russia on propagation Orthodoxy as a new empire religion.

The goals of breaking ties between the Muslims of Central Asia were of a strategic nature and were carried out over a long period of time. It became obvious that the continuation of the relationship between the Muslims of the Russian Empire and the Muslims of other countries threatened the state interests, as well as the interaction of the Muslims of Russia. The settlement policy on this issue remained relevant in the 19th century. However, despite the policy of isolationism of Muslims of Central Asia from Muslims of other countries, the ties between Central Asian and Kazakh Muslims that developed in the historical past continued to be relevant.

Initially, the Russian administration strengthened Islam through the Tatar and Bashkir mullahs, and from that time on, ideologues with new influences, different from the historically established Central Asian influence and dispute, began to appear among the Kazakhs in the Muslim intellectual space. Then the Russian administration began to implant Orthodox Christianity as a new imperial religion for all subjects of the Russian Empire.

The policy of governing Islam in Soviet times turned into an instrument of the internal policy of the state. And here you can find interesting discourses regarding the strengthening of the meaning of pre-Islamic beliefs. For example, the discourse about shamanism among Kazakhs, its originality, the actualization of the remnants of pre-Muslim beliefs.

References

Adamovich etc., 1966—State archive of Orenburg region (Guidebook). Author V.A. Adamovich, N.M. Davydov, J.K. Shunov, L.I. Korygina, A.V. Stepanova. Moscow, 1966.

Castle, 2011 - John Castle's mission to Khan Abulkhair (1736). / Ed. by Beatrice Triesser. – Oxford: Signal, 2011. – 367 p.

CSA RK— Central state archive of the Republic of Kazakhstan, f. 25, series. 1, f. 561, list 11-12

Denisov, 2007 – Denisov D.N. Istoricheskie mecheti Orenburga. – Kraj Orenburgskij. Pravednoj dorogoj islama. [Historical mosques of Orenburg-Orenburg region. Walking the holy roads of Islam] Orenburg, 2007.

Dorofeev, 2007 – Dorofeev V.V. Simvol goroda [Symbol of the city] Край Оренбургский. Праведной дорогой ислама. Край Оренбургский. Pravednoj dorogoj islama. [Historical mosques of Orenburg- Orenburg region. Walking the holy roads of Islam] Orenburg - Оренбург, 2007 p. 64- 78.

Iskandarov, 2007 – Iskandarov R., Iskandarov A. Seitov posad i ego mecheti [Seitov posad and its mosques] Край Оренбургский. Pravednoj dorogoj islama. [Historical mosques of Orenburg- Orenburg region. Walking the holy roads of Islam] Orenburg, 2007 p. 52-62.

Kamalov, 2016 – Kamalov A.K. Zapadnye puteshestvenniki o lokal'nyh verovanijah kazahov v XVIII –XIX vv. [Western travelers on local religions of Kazakhs in XVIII-XIX cc.] Izvestija NAN RK [Bulletin of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan], No. 2, 2016, p. 21-27.

Leontyeva, 2007 – Leontyeva O.V., Istorija imperij XIX-nachala XXvv. v sravnitel'noj perspektive [The history of empires in XIX-beginning of XXcc. In comparative perspective] Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta [The Bulletin of Samar state university], No. 5, 2007

Materialy, 1960 – Materialy po istorii politicheskogo stroja Kazahstana [Materials on political regime in Kazakhstan] V.I. Alma-ata: Galym, 1960. 392 p.

Morrison, 2008–Morrison A. S., Russian rule in Samarkand 1868-1910. A Comparison with British India. Oxford University Press, 2008.

Orenburg State Archive (OSA), f. 172, series 1, No. 59.

OSA, f. 172, series 1, No. 90

OSA, f. 172, series 1, No. 417

OSA, f. 172, series 1, No. 1171

OSA, f. 172, series 1, No. 1461

OSA, f.172, series 1, No 1826

OSA, f. 172, series 1, No 1887

OSA, f. 172, series 1, No. 2898

OSA, f. 175, series 1, file 28

Tastanovaetc., 2014 – Tastanova Z., Baimuratova G., Manapbaev N. Dynamics and status of ethnoconfessional communities in Kazakhstan in second half of XX century (according to archival data). Journal of Language and Literature 2014; 5(3), 266-270. DOI:10.7813/jll.2014/5-3/45

Schuyler, 1966 – Schuyler E. Turkistan. Notes of a Journey in Russian Turkistan, Kokand, Bukhara and Kuljia. / Ed. With introduction of Geoffrey Weeler. New-York-Washington, 1966. – 368 p.

Zhusup, 2008 – Zhusup, K.P., et al, 2008. Mashkhur Zhusup Kopeyuly. Bibliographic Index, 1: 1-146.

Zhusupova, Torlanbaeva, 2014 – Zhusupova L., Torlanbaeva K., and others Mashkhur Zhusup and oral historical tradition \ Life Science Journal 2014; 11(11s) <http://www.lifesciencesite.com>.

Zhusupova, Torlanbaeva, 2014 – Zhusupova L., Torlanbaeva K., and others Mashkhur Zhusup and Turkics sources \ Life Science Journal 2014;11(11s) <http://www.lifesciencesite.com>

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2021_4_81

ЖӘНГІР ХАН: КҮНГЕЙ МЕН КӨЛЕҢКЕ БЕТТЕРІ

А.Қ. Ахмет¹, Ғ.А. Шотанова^{2*}, Е.М. Өжкенов³, А.А. Ермекбаев⁴

¹Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті. Қазақстан, Атырау қ.

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты. Қазақстан, Алматы қ.

³Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты. Қазақстан, Алматы қ.

⁴Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. Қазақстан, Алматы қ.

*Автор корреспондент

E-mail: axmet_begis@mail.ru (Ахмет), galia8.09@mail.ru (Шотанова), e81g@mail.ru (Өжкенов), adilbekea@gmail.com (Ермекбаев)

Түйіндеме. Қазіргі уақытта отандық ғылым Ресей империясының саяси үстемдігі кезеңінде қазақтардың болмысын сақтауға бағытталған қазақ даласының тарихи тұлғаларының рөлі мен қызметін белсенді түрде зерттеуде.

Жеке тұлғаның қоғамдағы рөлі және оған ықпалы бүгінгі таңда әлемдік тарихнамада жиі көтеріліп келеді. Дала элитасының, оның ішінде батырлардың, билердің, жыраулардың сіңірген еңбегі туралы тарихи деректер өте көп. Сондай адамдардың бірі Ішкі Қырғыз Ордасының ханы Жәңгір Бөкеев еді.

Бұл мақалада біз оның басқару әдісі туралы ғана емес, сондай-ақ осындай қиын кезеңде жергілікті ұлттық құндылықтарды сақтауға мүмкіндік берген оның жоғары интеллектісі туралы сөйлесетін боламыз.

Кілт сөздер: Орынбор, Неплюев, әскери училище, кадет корпусы, 1 эскадрилья, 2 эскадрон, сұлтан, сұлтан балалары, құрметті қазақтар, корнет, орта жүзбасы, статист, аудармашы, тарихи тұлғалар, ағартушы және этнограф.

*Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру жобасы (ИРН жобасы: AR08855800) шеңберінде жүргізілді.

LITTLE-STUDIED PAGES OF ZHANGIR KHAN 'S LIFE

A.K. Akhmet¹, G.A. Shotanova^{2*}, E.M. Uzhkenov³, A.A. Yermekbayev⁴¹H. Dosmukhamedov Atyrau University. Kazakhstan, Atyrau.²Ch.Ch. Valikhanov Institute of history and ethnology. Kazakhstan, Almaty.³R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies. Kazakhstan, Almaty.⁴Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty.

*Author correspondent

E-mail: axmet_begis@mail.ru (Akhmet), galia8.09@mail.ru (Shotanova), e81g@mail.ru (Uzhkenov), adilbekea@gmail.com (Yermekbayev)

Abstract. Currently, domestic science is actively studying the role and activities of historical personalities of the Kazakh steppe aimed at preserving the identity of the Kazakhs during the period of political domination of the Russian Empire.

The role of the individual in society and its influence on it, today is often raised in world historiography. There is quite a lot of historical evidence about the merits of the steppe elite, including batyrs, biys, zhyrau. And one of these people was Zhangir Bokeyev, Khan of the Inner Kirghiz Horde.

In this article, we will talk not only about his management method, but also about his high intelligence, which made it possible to preserve local national values in such a difficult period.

Key words: Orenburg, Neplyuev, military school, cadet corps, 1st squadron, 2nd squadron, sultan, children of sultans, honorary Kazakhs, cornet, mediocre centurion, state adviser, translator, historical figures, educator and ethnographer.

MPHTI 03.20.00

МАЛОИЗУЧЕННЫЕ СТРАНИЦЫ ЖИЗНИ ЖАНГИР ХАНА

A.K. Akhmet¹, G.A. Shotanova^{2*}, E.M. Uzhkenov³, A.A. Yermekbayev⁴¹Атырауский университет им. Х. Досмухамедова. Казахстан, г. Атырау.²Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. Казахстан, г. Алматы.³Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова. Казахстан, г. Алматы.⁴Казахский национальный университет им. аль-Фараби. Казахстан, г. Алматы.

*Автор-корреспондент

E-mail: axmet_begis@mail.ru (Ахмет), galia8.09@mail.ru (Шотанова), e81g@mail.ru (Ужкенов), adilbekea@gmail.com (Ермекбаев)

Аннотация. В настоящее время в отечественной науке активно изучается роль и деятельность исторических личностей Казахской степи направленные на сохранение самобытности казахов в период политического доминирования Российской империи.

Роль личности в обществе и ее влияние на неё, сегодня часто поднимается в мировой историографии. О достоинствах степной элиты, в том числе батыров, биев, жырау сохранилось не мало исторических свидетельств. И один из таких людей был Жангир Бокеев, хан Внутренней Киргизской орды.

В данной статье, речь пойдет не только о его методе управления, но и о его высоком интеллекте, что позволило сохранить в столь сложный период местные национальные ценности.

Ключевые слова: Оренбург, Неплюев, военное училище, кадетский корпус, 1-ый эскадрон, 2-ой эскадрон, султан, дети султанов, почетных казахов, хорунжий, зауряд-сотник, статссоветник, переводчик, исторические личности, просветитель и этнограф.

Кіріспе. Халқымыздың сан жылғы тарихында тар жол, тайғақ кешулерден елін аман-сау алып шығуға, тағдырдың тізінен, тозақтың көзінен сақтап қалуға ұмтылған дара тарихи тұлғалар болғаны белгілі. Сондықтан да аты аңызға айналаған сол тарихи тұлғаларға ұлттық мүдде тұрғысынан баға беру жолында көптеген ғылыми-зертеу жұмыстары жүргізіліп, тарихымыздың ақтандақ беттері ашыла түсуде.

ХҮІІІ–ХІХ ғасырлардағы қазақ халқының тарихындағы тарихи тұлғалардың қоғамдық-саяси қызметтері және олар өмір сүрген заманның ерекшеліктері туралы мәселелер архивтік деректер мен мәліметтер негізінде қарастыруды қажет етеді.

Ел тарихын әйгілі тұлғалар арқылы зерделеу-халқымыздың дәстүрлі таным-түсінігінде ертеден қалыптасқан үрдіс. Халқымыздың дәстүрлі шежірелік зердесінде тарих ұдайы жеке тұлғалардың өмір дерегі арқылы танысып отырады. Қазақ қоғамындағы тарихи тұлғалар Ресей империясының отарлау саясаты мен езгісіне ашық күрескен, қазақ хандығын, яғни мемлекеттілігін сақтауға талпынған қайраткерлер туралы деректер архив құжаттары негізінде талданып, Қазақстанның аймақтарындағы тарихи тұлғалардың саяси-қоғамдық қызметтерінің сабақтастығы тың архивтік деректермен толықтырылып, жаңа қырынан қарастырылуда.

Бүгінгі таңда дүниежүзілік тарихнамада жиі көтеріліп жүрген қоғамдағы жеке адамның рөлі, оның қалың көпшілікке, қоғам дамуына әсері пайымдалып, тарихта өз іздерін қалдырған қайраткер хан, сұлтан, батыр, билердің қадір-қасиетін өскелең ұрпақтың ой санасына сіңіріп, ұлттық құндылықтарды ұлықтау десек, тарихи тұлғалардың қоғамдық-саяси қызметтері айтылған пікірімізге толық сай келеді. Сондай тұлғалардың бірі – Жәңгір хан Бөкейұлы. Жәңгірдің үстем тап өкілі және халыққа сол таптың зілмәуір тізесін батырғанын ешкім жоққа шығаралмайды.

Материалдар мен әдістер. Жәңгіртану Ресейде XIX ғасырдың 30-40 жылдарынан бастау алады. Н.С. Иванов (Иванов, 1895), Я.В. Ханьков (Ханьков, 1847), Н.Ф. Савичев (Савичев, 1876), Г. Сербаринов (Сербаринов, 1925), Х. Досмұхамедов (Досмұхамедов, 1998), А.Ф. Рязанов (Рязанов, 1926; 1996), М. Вяткин (Вяткин, 1940), В.Ф. Шахматов (Шахматов, 1946), С. Зиманов (Зиманов, 1982), Ә. Сарай (Сарай, 2003), И. Кенжалиев (Кенжалиев, 1977; 1979; 1991), К.Л. Есмағамбетов (Есмағамбетов, 2003), Ж. Қасымбаев (Қасымбаев, 2001) т.б. еңбектерінде Ресей империясының отаршылдық саясаты, қазақ елімен әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси байланыстар, Бөкей Ордасымен қарым-қатынасы, сол тұстағы тарихи тұлғалармен өзара қарым-қатынастары мен байланыстары кеңінен зерттеліп, жан-жақты баға берілген болатын. Жәңгірге қатысты ауызша тарихнаманың құнды ескерткіші ретінде Ы. Шөрековтың «Исатай-Махамбет» дастанын атап өтуге болады (Шөреков, 1976). Жәңгір хан туралы замандасы дауылпаз ақын, батыр М. Өтемісовтің өлеңдерінде де кеңінен атап өтіледі (Махамбет, 1989).

Орыс отаршылдығының басқару жүйесіндегі шенеуніктер, тарихшылар Жәңгір ханды Бөкей Ордасындағы патша үкіметінің сенімді өкілі ретінде қарады. Н.С. Ивановтың «Жәңгір – Ішкі қырғыз ордасының ханы» деген зерттеуі де Ішкі Орданы басқару жөніндегі Уақытша кеңес мұрағатын кеңінен пайдалануының нәтижесінде жазылды. Жәңгір хан өмірі мен Ордадағы саяси-қоғамдық қызметіне баға беруде XIX ғасырдың өзінде-ақ ресми тарихнамада екі бағыт қалыптасты. Бірінші бағыттың өкілдері айтулы 1836-1838 жылдардағы ұлт-азаттық көтерілісті Орда халқын еуропалық өркениетке сүйреген Жәңгір ханның реформаторлық істеріне қарсы бағытталғандықтан туындады деген пікірде болса, ал екінші бағыттағылар Жәңгір өзін жоғары басшылыққа Ордадағы азаматтық пен тәртіп сақшысы ретінде сипаттады, ал қазақтардың көтерілісін олардың асау рухынан, жабайлығы мен дөрекілігінен туындады деп жалған мәлімет берді дейді. Дегенмен де ол кезеңдегі еңбектердің көпшілігі Жәңгір ханды ұлықтауға арналды және де оның да өзіндік себептері болғандығын жоққа шығаруға болмайды. Негізінен Жәңгір ханның өмірі мен қызметі Алматы, Астрахан, Орынбор, Москва, Санкт-Петербург қалаларындағы архивтердегі сақталған материалдар негізінде зерттелді. Архив қорларындағы тарихи құжаттарды жан-жақты зерделеу нәтижесінде Жәңгір жөнінде шынайы тұжырымдар жасаған С. Зиманов, И. Кенжалиев, Ә. Сарай, К. Есмағамбетов секілді зерттеуші ғалымдар қасаң қағидалар аясындағы көзқарастардан алшақ кетті. Жәңгір ханның қоғамдық-саяси қызметіне қатысты «Бөкей хандығының тарихы» (История Букеевского ханства, 2002) атты құжаттар мен материалдар жинағында да архивтік мол мәліметтер жарияланған.

Талқылау. Бөкей Ішкі Ордаға өткеннен кейін Сарайшықта тұрды. Жәңгірдің балалық шағы осы Сарайшықта өткен. Сол кезеңдерде Сарайшық Жайық казак-орыс әскерінің бекінісі болатын. Деректерге қарағанда болашақ хан он төрт жасында Астрахан азаматтық губернаторы С.С. Андреевскийдің үйінде жатып, сол заманғы лайықты орысша білім, еуропаша тәлім-тәрбие алып өсті. Әкесі Бөкей хан қайтыс болған тұста Жәңгір он төрт жаста болатын. Дегенмен де хан тағы ата дәстүр бойынша мұрагерлік жолмен Жәңгірге берілген. Бар-жоғы қырық беске жетер-жетпес ғұмырының жиырма жылында хан тағына отырып, ел биледі (Ахмет, 2007: 67).

Оның нақты дәлелі Бөкей ханның жары Атан Нұралыханқызының 1815 жылы 8 маусымда Ресей императоры І Александрға жазған хаты болып табылады. Ханымның патшаға жазған хатында күйеуі Бөкейдің өсиеті бойынша хан тағына мұрагерлікпен он төрт жастағы баласы Жәңгірді тағайындауды өсиет ете отырып, ол кәмелеттік жасқа толғанша Бөкей Ордасының ханы ретінде уақытша туған ағасы Шығай Нұралыұлын тағайындауға өтініш білдіреді (История Букеевского ханства, 2002: 188). Сонымен бірге сол жылдың 28-ші маусымында Бөкей Ордасының сұлтандары мен старшындарының атынан байбақты руының басқарушысы сұлтан Шоқы Нұралыхановтың императорға жазған өтінішінде де бұл мәселе атап өтіледі (История Букеевского ханства, 2002: 189-190).

Жәңгір 1823 жылға дейін Астрахан губернаторының үйінде тәрбиеленіп хандықты әкімшілік

жағынан басқару әдісін үйренеді. Жәңгір хан өз тұсындағы билеушілерге қарағанда орыс, татар, неміс, араб тілдерін меңгерген тұлғалардың бірі болды. Патша әкімшілігі Жәңгірді айрықша қамқорлыққа алып, оқытып тәрбиеледі. Бұл жерде патша үкіметінің зымиян саясаты жатты. Отаршыл империя болашақ ханға дейін қазақ сахарасында қанша хан мен сұлтандарға шен тағып, шекпен жапты. Алайда, ел басқарушы хандар қазақ өміріне жаңалық енгізе алмағаны белгілі. Қазақ даласында ата-баба жолы және рулық, ру аралық қатынастар мықты болды да, халықтың іргесі сөгілмеді. Патша әкімшілігі Жәңгірден жаңа сапалы басшы шығаруды мақсат етіп қойған белгілі. Сондықтан да Жәңгірді заң, экономика, дипломатия, ел басқару ісіне де үйретті. Жәңгірдің губернатор үйінен алған тәрбиесі жөнінде Х. Досмұхамедов: «Өткен замандағы арабтың, қызылбастың салтанатты «патшалары», орыстың Романынан шыққан айбарлы патшалары Жәңгірге үлгі болды. Қазақтың салты, қазақтың тұрмысы, әдеті, заңы туралы Жәңгірге тәрбиешілер әрине бір ауыз да сөз айтқан жоқ. Жәңгір өзіміз, патшашыл, орысшыл, діншіл болып, ел билеу туралы еш нәрсеге үйренбей, қазақтың жайында дым білмейтін болып шықты», - баға береді (Досмұхамедұлы, 1991: 14). 1822 жылы 25 ақпанда Шығай Нұралыұлы болашақ Бөкей Ордасының ханы Жәңгірдің үстінен арызданады. Жәңгір өзінің алдағы кезеңде хан тағына отыратындығын жариялауда дей келіп, оның іс-әрекеті Ордадағы тәртіп пен тыныштықты бұзатын іс-әрекеттері үкімет пен қазақтар арасындағы кикілжінді тудыратындығын Орынбор генерал-губернаторы П.К. Эссенге жеткізеді. Кіші жүздегі саяси оқиғалардың белең алуынан алаңдаған П.К. Эссен Шекаралық комиссия арқылы Жәңгірге заңға сәйкес хан лауазымын үкімет беруі тиіс екендігін ескертіп, Ішкі Ордадағы немере ағасының ар-абыройына көлеңке түсірмеуін өтінеді. 1822 жылы 31 мамырда Шығай сұлтанға Бөкей Ордасындағы уақытша хан билігін алаңсыз атқара беруін тапсырады (ОрОМА, 6: 1-3). Жәңгірдің хан тағына отыруы жөнінде зерттеушілер арасында әртүрлі мерзімдер айтылып жүргені белгілі. Мысалы Н. Савичев 1825 жылы таққа отырды десе, махамбеттанушы ғалым И. Кенжеалиев 1823 жылдың 23 қарашасын көрсетсе, Ә. Сарайдың пікірінше қазақ рәсімімен ақ киізге отырығызып, хан көтеру жорасы 1824 жылы 26 маусым күні болған. Ал патша Жәңгірді хан тағайындау туралы грамотаға 1823 жылы 22 маусымда қол қойған (История Букеевского ханства, 2002: 234).

Ресей империясы патшасының әмірімен 1823 жылы 22 маусымда Жәңгір әкесінің тағына отырды. Бұл жөнінде Орынбор шекаралық комиссиясының төрағасы Г.Ф. Генстің жазбасында атап өтіледі (История Букеевского ханства, 2002: 246). Бөкей Ордасының тағына Жәңгір ата дәстүрі мен Ресей империясының заңына сәйкес отырып, қол жеткізгенін тарихи құжаттар нақтылай түседі. Жәңгірдің білімділігі мен бекзаттығы туралы сол тұста Орынбор ерекше корпусының полковнигі Ф.Ф. Бергтің Ресей Сыртқы істер министрлігінің басқарушысы граф К.В. Нессольродеге жазған хатында: «Тым жастығына қарамастан жаңа сайланған ханның сөзі тіпті ақсақалдар алдында да өтімді, бәріне сыйлы, өйткені ол өз халқының салт-дәстүрін аса құрмет тұтады. Астраханда алған озық білімін дәреже санайтынымен, ол туған тілінің, әдебиетінің асқан білгірі, сонымен қатар орыс тілінде де біршама жақсы сөйлеп жазады.

1824 жылы 3 қаңтар күні Орынбор генерал-губернаторы П.К. Эссенге Кіші жүздің Қаратай сұлтан бастаған 66 сұлтаны, страшындары мен билері Бөкей Ордасының ханы Жәңгір Бөкейұлын барлық Кіші жүздің ханы етіп сайлауы туралы өтініштерін жібереді. Бұл кезеңде Кіші жүз даласындағы дағдарыс өзінің шыңына жеткен-ді. Хандық билік әлсіреп, хан саяси биліктен алыстай бастады, ал старшын мен билер билігіне қатаң бақылау жасалады. Сондықтан хан мен сұлтандар орыс ұлығының көмегімен билігін сақтап қалу үшін жанталасты (Ахмет, 2007: 126). 1824 жылғы 25 маусымда Орынбор әскери губернаторы П.К. Эссен өзімен тікелей қызметтес болатын Жәңгір ханды Орал қаласына салтанатты түстікке шақырады. Ханмен бірге сұлтандар Бекқали, Артықғали, Шотқара, Шөке және Жарас Нұралыхановтар, Сары мен Айдынғали Есімхановтар, Қайыпқали Есімов, Тәуке Бөкейханов, Хансұлтан Шығайев, Есенғазы Қарабаев, Күсіп Орманов, старшындар Мүсіріп Айдаболов, Балқы Құдайбергенов, Жантөре Қарабатыров, Майқы Мусин, Атбай Мамбетказин, Тастемір Кушканов қатынасады (История Букеевского ханства, 2002: 246).

1824 жылы қазан айында Жәңгірдің жеке өмірінде елеулі оқиға болды. Ол Орынбордың бұрынғы муфтиі, қазақ сахарасына белгілі М. Хұсайыновтың қызы Фатимаға үйленеді (История Букеевского ханства, 2002: 252-253). Оған дейін де хан үш рет үйленген болатын. Фатима ханым орыс әйелдер гимназиясында білім алған, неміс, француз тілдерін білген.

Әлеуметтік-экономикалық және саяси-қоғамдық құбылыстардың әсерінен Бөкей хандығында феодалдық қарым-қатынас, сауда-саттық ісі жедел өрістей бастады. Билікке келген Жәңгір қол астындағы халық пен малдың жұқпалы ауруларға байланысты шығындардың көп болатындығын генерал-губернатор П.К. Эссенге хабарлай отырып, дәріхана ұйымдастыру, аурухана салу, фельдшерлерді оқыту, жұқпалы іртүрлі аурулардың алдын алу жұмыстарын жүргізу үшін Санкт-Петербург медицина-хирургия академиясының түлектерін шақыратындығы мәлімдейді (История Букеевского ханства, 2002: 256).

Қазақ шаруалары өз малдары мен оның өнімдерін көршілес жатқан Астрахан, Саратов, Камышин, Царицын сияқты қалаларының базарларына апарып сатып, өз қажеттерін алды. 1824 жылы Орданың екі жерінде, яғни Ұялы және Шөпшағыл мекендерінде жәрмеңкелер ашылып, оған ішкі Ресей губернияларынан көпестер мен саудагерлер келіп, мал шаруашылығының көптеген өнімдерін арзан бағаға сатып алды.

Орда да сауданың дамуы ақша-тауар айналымын өрістетіп, бөкейлік қазақтардың, соның ішінде байлар мен сұлтандар қолдағы мал санының өсуіне барынша күш салды. Ал бұл мал жайылымы үшін күресті өрістеткен себептердің біріне айналды (Зиманов, 2009: 110-112). 1826 жылы Жәңгір хан император І Николайдың таққа отыру салтанатына қатынасып, бағалы сыйлықтарға ие болады (История Букеевского ханства, 2002: 290-291, 293). Осы сапарда Жәңгір хан Жасқұс құмының батыс бетінен болашақ өз резиденциясын салу мақсатында патшадан ақша қаражатын, құрылыс материалдарын және үй салатын архитектор сұрайды. 1826 жылды күзінде архитектор Тафаев бастаған құрылысшылар тарихи орының алғашқы қазығын қағады. Сөйтіп болашақ Орда қаласы пайда болып, ол хандықтың орталығына айналды және қос өзен аралығындағы көрнекті мәдениет, сауда-саттық, экономикалық орталық болып саналды. Жәңгірдің өзінің тікелей араласуымен Орда қаласында екі кластық жоғары бастауыш мектеп пен қыздар мектебі, қазақ, татар балалары оқитын дербес бастауыш мектептер, хан, татар мешіттері ашылды. Бұл оның хан тағына отырғанына үш жыл толмай жатып қолға алған шаруасы еді.

Жәңгір хан таққа отырысымен кері тартпа кәрі сұлтандарды биліктен ығыстырып, олардың орындарына жас сұлтандарды қоя бастады. Осы кезде Орданың қоғамдық-саяси өміріне Шыңғали Орманов, Шөке Нұралыханов, Қарауыл қожа Бабажанов т.б. сияқты тұлғалар белсене араласа бастады. 1826 жылы Жәңгірдің өтініші бойынша үлгілі қызметтері үшін сұлтандар Тәуке Бөкейханов, Хансұлтан Шығаев, старшындар Мүсіреп Айдаболов, Шомбал Ниязов, Балқы Құдайбергенов, Дүйсенбай Раманқұлов, Досалы Құшақбаев, Райым Дархожин, Ғабдырахман Исмайловты марапаттауға ұсынады. Марапатқа ұсынылғандар ханға жақын ықпалды тұлғалар болатын. Марапатқа ұсыну арқылы хан өзінің ел ішіндегі саясатын осы сұлтандар мен старшындар арқылы жүргізілетін жете түсінді. Осы жылдың 29-ші қарашасында Ордадағы ықпалды старшындардың бірі, кейін 1836-1838 жылдардағы көтерілістің басшысы болатын Исатай Таймановқа Жәңгір хан өз тарапынан Сарайшық бекенісіне келіп жеткен Хиуа елшісін Астраханға дейін тиісті дәрежеде қарсылып, шығарып салуды тапсырады. Исатай бұл тапсырманы мүлтіксіз орындайды. Бұл жылдары Исатай мен хан арасында жақсы қарым-қатынас болғанның мұрағат деректері нақтылай түседі.

1827-1829 жылдары ханның жүргізе бастаған орыс бағытындағы саясатына қарсы Ішкі Ордадағы елді Жайықтың сыртқы бетіне көшіру қозғалысы болған еді. Патша үкіметіне қарсы бұл қозғалысты сұлтан Қайыпқали Есімов бастаған болатын. Оны астыртын түрде қолдаған сұлтандар Шыңғали Орманов пен Шөке Нұралыханов еді. 1827 жылы Орда да жұт болып, 1887 шаңырақ Жайықтың сыртына кетті. Кететін ел мен жібермеуге жанталасқан сұлтандар арасында қантөгіске ұласқан қақтығыстар орын алды. 1827 жылы Жәңгір хан Астрахан губернаторына «Орданың бей-беректі кетті, мені өлтіру ойында бар адамдар үш шақырым жерде жүр» деп шағымданды. Халықтың наразылығын тексеру мақсатында Ордаға генерал-губернатор П.К. Эссеннің тапсырмасымен сенатор Ф.И. Энгель, Орал казак-орыс әскерінің атаманы Д.М. Бородин, Шекара комиссиясының төрағасы Г.Ф. Генс келеді. Тексерістің қортындысында комиссияның пікірі екіге жарылды. Сенатор Ф.И. Энгель ханның ұстанған саясаты, яғни оның Ордадағы тірлікті жақсартпақ болған қызметтері дұрыс деген пікірде болса, атаман Д.М. Бородин ханның халыққа тізе батырған шектен шыққан өзімшіл, астамшыл саясатын кінәлады. Ақыры айтыстың нәтижесінде Жәңгір саясатын қолдаған Ф.И. Энгель мен Г.Ф. Генстің пікірлері орыс әкімшілігінен қолдау тапты. Бұл жеңіске мастанған Жәңгір хан ойға алған мақсаттарын жүзеге асыруға кірісті.

1827 жылы губернатор П.К. Эссенге жазған хатында Ішкі Ордадағы тыныштықты сақтаған қызметтері үшін старшындар Мүсіреп Айдаболов, Шомбал Ниязов, Алтай Досмұхаметов, би Бекболат Байшеркешовты тархандық атаққа ұсынады. Ал қазан айында Ішкі Ордадағы қозғалысқа қатынасқан байбақты руынан Майбас Тұлағанов, Бұзлақ Асманбетов, Жұматай Кемелдиновты Нерчинск зауытына немесе Архангельскіге жер аударуды сұрап губернатор П.К. Эссенге хат жолдайды.

Ордадағы жер мәселесінде хан шөбі шүйеген шұрайлы жерлерді өзіне жақын сұлтандар мен байларға берді. Оны архив құжаттарыда нақтылай түседі. Мысалы Қарауыл қожа Бабажановқа – 400 мың десятина жер, сұлтан Шыңғыс Ормановқа – 700 мың десятина, сұлтан Меңдігерей Бөкейхановқа – 400 мың десятина, Балқы Құдайбергеновке – 300 мың десятина жер берілді. Хан 1830 жылдардан бастап патша өкіметі органдарымен келісе отырып, жерді жеке меншікке бөліп беруді кеңінен қолданып және оның басшысы болды. Жәңгір хан қалың шаруалар бұқарасына алым-салықты көбейті, салықтың соғым, құшыр, пітір, зекет т.б. сияқты түрлерін енгізіп, қалың қазақты сорлаты.

Жәңгір ханның тұсында Каспий теңізі жағалауындағы құнарлы жерлерге ие болған орыс помещиктері граф И.А. Безбородко 199579 десятина жерді, князь Н.Б. Юсупов 130763 десятина жерге ие болды. Осы жерлерге қыстағаны үшін қазақ шаруалары мал беріп, шөбін шауып, қамысын буып беруге, ақша төлеуі тиіс болды. Жәңгір хан Бөкей Ордасындағы ең өзекті мәселе жер мәселесін шешуге батыл қадамдар жасауға ұмтылды. Хандық территориясының шекараларын нақтылауға тырысты. Жәңгір хандықтағы халық санын көбейту мен қатар мал басын артыруды да ойластырды. Ол Ресей империясының шикізат көзіне айналып отырған Ішкі Ордадағы бірден – бір шаруашылық мал шаруашылығын қарқынды дамытуға ұмтылды. Оның бұл жоспары туралы патшаға, сыртқы істер министрі К.В. Нессельродеге, сенатор Ф.И. Энгельге, Астрахан, Орынбор, Саратов губернаторларына жазған хаттарынан байқауға болатындығы (АОМА, 7: 70-82). Жәңгір Бөкейұлының алғашқы хандық құрған 1825-1830 жылдары жүргізген аграрлық саясаты жер қатынастарын реттеуге бағытталды. Жәңгір хан 1831-1845 жылдар аралығында аграрлық реформалар арқылы халықты отырықшылыққа бейімдеуге ниеті болғанымен, бұл ойы да жүзеге аспады. Бұл туралы 1839 жылы 19 шілде де I Николай патшаға жазған хатында көрсетеді (История Букеевского ханства, 2002: 376). Хан өз тарапынан Ресей патшасынан Орда аумағында он шақты елді-мекен салуға рұқсат сұраған. Алайда Жәңгір хан отырықшылық саясатын еш жүйесіз жүргізіп, оған қажетті жағдайды да жасамады. Өйткені Ордадағы жайылымдардың басым бөлігін өз туған-туысқандары мен айналасындағы сұлтандар мен билерге үлестіріп беру арқылы бұқара халықты оларға тәуелді етіп қойған болатын.

Жәңгір өз кезегінде ірі феодал болды. Оның 4277 жылқысы, 232 түйесі, 719 сиыры, 17097 қой, ешкілері бар еді (ҚР ОММ, 4: 133-134). Ол жайылымға шұрайлы жерлерді иемденіп, 700 мыңнан астам десятина орманды, сулы, климаты жұмсақ шалғынды жайылымды иемденді.

Жәңгір ханның далалық билеудің дәстүрлі құрылымдары мен жүйесінен ауытқып, Ресей империясының басқару жүйесіне қарай ойысуы халыққа мүлде жат, тосын жай еді. Хан мен халық арасындағы тікетірес Бөкей Ордасы мен Кіші жүзді шарпыған 1836-1838 жылдардағы Исатай-Махамбет бастаған ұлт-азаттық көтеріліске ұласты. Бөкей Ордасындағы бұл көтеріліс туралы 1917 жылға дейін Ресейде жарық көрген еңбектердің бірі Жайық орыс-казактарының әскери-шаруашылық мұрағатшысы Н.Ф. Савичевтің «Исатай Тайманов Ішкі Орданың старшыны» атты көлемді туындысы болып табылатындығы. Бұл шығармада 1836-1838 жылдардағы көтерілістің себептері, қозғаушы күштері, барысы және аяқталуы біршама толық баяндалған (Савичев, 2003: 5-6).

Исатай Тайманов өзінің ниеттес адамдарымен бірігіп Жәңгір ханның үстінен патша үкіметіне шағым береді. «Біздің билеушіміз Жәңгір Бөкейұлы әділ қазы емес. Сұлтандар, билер, қожалар ханның әкімшілігін пайдаланып үнемі бізге жазықсыз зорлық қылады. Орынсыз көп салық жинайды. Меншікті мал-мүлкімізді жөнсіз тартып алады. Олардың үстінен шағым берсек, бұрынғыдан да әрі пәлеге ұшырап қысымшылық көреміз», - деп Орынбор генерал-губернаторы В.А. Перовскийге жазды.

Генерал-майор М.В. Ладыженский «Ішкі (Бөкей) Орданың жағдайы» деген есебінде көтерілістің басты себебі Жәңгір тарапынан жерді пайдаланудағы және алым-салық төлеудегі әділетсіздік болды деп мойындайды (Есмағамбетов, 2003: 53). Н.И. Веселовскийдің ресми құжаттарға сүйене отырып жасаған қорытындына қарағанда: «1806 жылғы Ереже бойынша барлық жерлер қазақтардың пайдалануына берілген Еділ мен Жайық аралығындағы жерлерді Жәңгір өзі иемденді, 400 мың десятина жерді өзі алды, қалғандарын туысқандары мен ұнатқан адамдарына сыйлыққа тартып, не болмаса саты. Қазақтар бұрынғы бұрынғы өз жерлерін жалға алып, ақша төлеуге мәжүр болды. Жәңгірдің басқаруы кезінде Орда гүлденген жоқ, ханнан да, оның көңілін тапқандар тарапынан да жүргізілген алым-салықтан, парақорлықтан, әділетсіздік пен қуғыншылықтан жапа шекті», - деп жазды (Есмағамбетов, 2003: 54). Ал А.Е. Алекторов ханның тағы бір қырын былайша ашып көрсетеді. Өз кірісін көбейте түсу мақсатында пайдакүнем хан Жайықтың арғы бетінен көптеген отбасыларын өз жағына көшуге дем беріп отырады, осының нәтижесінде ішкі қазақтар саны 1812 жылы 7500 шаңырақтан 1845 жылы 22000 шаңырыққа жетті. Осының салдарынан қазақтардың жерге мұқтаждығы өсе түсті. 1828 жылы сәуірде Азия комитеті қазақтарға жер тапшылығына байланысты Жайықтың азиялық бетіне, яғни Бөкей Ордасына өтуге тиым салды. Мұнымен Ордадағы жер мәселесі шешілмегені анық. Каспий жағалауындағы жерлерді иемденіп алған алпауыт помещиктер мен үлкен және кіші өзендер, Қамысты, Самар көлдері мен одант шығыста Жайыққа дейін қоныстанған Жайық казак-орыстары қазақтардың жерін тартып алып, өздеріне қайта жалға берді. Оның үстіне Жәңгір хан Жайық бойындағы өңірді орыс мұжықтарына бөліп беріп қазақ руларының көпшілігін құмдауытты, шөлейтті жергеи қуды. Дағдарысқа ұшыраған қазақтар негізінен ханды қоршаған сұлтандар, старшындар мен қожалар кінәлі деп есептеді. Қарауыл қожа Бабажанов 1834-1835 жылдары орыс помещиктерімен жерді жалға алу шарттары туралы келісімге қол қойды. Бұл шарттар бойынша қазақтарға мал қыстауға қолайсыз жерлер бөлінді. Соған қарамастан қазақ шаруалары жыл сайын 1000 рубль төлеуге міндеттелді. Жәңгір Шекара комиссиясына сүйеніп, елді басқарудың қалыптасқан ғұрыпын бұзып,

жерді өз туыстары мен өзіне жақын адамдарға таратып берді және қарауындағы қазақтарға немқұрайлықпен қарады. Жәңгір хан 1830 жылдан қайтыс боларына дейін, яғни он бес жылдың аралығында Орданың ауқатты адамдарына жер бөліп беру жөнінде 1514 актіге қол қойған, олардың көпшілігі ханның бұрынғы құжаттарына қайшы келген. Ноғай руы Бөкей Ордасында 1,8 млн десятина жерді иемденді. Жалпы алғанда Орда қарамағында барлық жердің үштен бірі ғана қарапайым қазақтардың пайдалануында қалды.

Жәңгір хан өз тарапынан руларды басқаруды сұлтандарды тағайындау арқылы жүзеге асырды. Мысалы, адай, масқар, есентемір, таз руларын Әділ Бөкейханов, Балқы Құдайберген-беріш, Шомбал Ниязов-ноғай, Шілік Абылаев-жаппас, Шөке Нұралиев-байбақты, Құшақғали Шығайев-қызылқұрт, Жанбөбек Бегалин-алаша руын, Құдайберген Кенжебаев-тана, Тоғым Шығайев, Тәуке Бөкеев-ысық руларын басқарды (Иванов, 1895).

Сонымен бірге ханның жанында татар кеңсесі, орыс кеңсесі, іс жүргізушілер, шабармандар ел үстінен күн көргендер болды. Ханның өкімімен ру басылары, билер мен старшындар, сұлтандар мен қожалар, молдалар, тархан атағын алғандар және төлеңгіттер зекет пен соғым төлеуден босатылды.

Исатай Тайманов пен бір топ старшындардың Ішкі Орал линиясының бастығы есаул Г.Т. Сумкинге жазған хатында: «Қазақ халқы сонша көрген зәбірінен әбден ашынып, қандай болмасын бір заңға қайшы істерге барып қалмас үшін мерзімі өтіп кетпей тұрғанда бастық мырза, менің сізден әдейі сұрайтыным біздің көріп отырған жәбіріміз жөніндегі шағымдарымызды тиісті орындарға жеткізсеңіз екен», - деп жазды (Сб. документов, 2003: 64).

Белгілі ғалым К. Есмағамбетов «хан» атағымен Жәңгір шын мәніндегі ежелгі қазақ дәстүрі бойынша ақ киізге отырғызылып сайланып қойылатын бұрынғы қазақ ханы емес, ол өкілеттілігі тұрғысынан орыс губернаторына бағынышты, бірақ қазақ институты лауазымын жамылған орыс басқару жүйесінің шенеунігі. Сондықтан Жәңгір трагедиясы сол кездегі бүкіл қазақ халқының басындағы трагедия», - деуінде ақиқат бар (Есмағамбетов, 2003: 68).

Жәңгір хан Ордада жәрмеңке ұйымдастыру, мешіт салу, мектеп ашу, ауруларға шипа қолдану мақсатында дәрігер ұстау жұмыстарын ұстауды қолға алды. Орынбор әскери-губернаторы, генерал-адъютант, граф П.П. Сухтелен Астрахан әскери губернаторына жолдаған хатында: «Ішкі қазақ Ордасының ханы Жәңгір Нарын құмында орналасқан Жасқұстағы ставка маңында сауда жәрмеңкесін ұйымдастыру туралы ойын білдіріп, оны жалпы ережеге сәйкес құруды өтінеді. Жәңгір хан ставка маңындағы Нарын құмында сауда орнын ұйымдастыру тиімді ме бұл ішкі саудаға өз зиянын тигізбей ме? Сізден бұл туралы пікіріңізді маған мәлімдеуіңізді өтінемін», - дейді (Есмағамбетов, 2003: 19).

Сөйтіп Орынбор шекаралық комиссиясы және Қаржы министрі Нарын құмында Жасқұс жазығының солтүстік - батысында тұрақты түрде жәрмеңке ашуға рұқсат берді. Жәңгір ханның бастамасымен 1832 жылы алғаш рет хан ставкасы жанынан жәрмеңке өз жұмысын бастады. Академик Вебель өз еңбегінде бұл мақсатқа империя қазынасынан 56161 рубль қаражат қарастырғанын және 316 сауда-саттық нүктелерінен тұратын 12 үлкен корпус бой көтергенін атап өтеді. Қазақстан бойынша ең алғашқы жәрмеңке Жәңгірдің бастамасымен Бөкей Ордасында ашылғаны қазақ сахарасындағы елеулі оқиғаның біріне айналды. Осы жәрмеңкенің нәтижесінде хан ставкасы Ресей мен Орта Азиямен сауда-экономикалық байланыстардың одан әрі тереңдей түсуіне. Бұл жәрмеңке туралы мәліметтер Ресейдің әртүрлі баспасөздерінде, М.Я. Киттары, Я.В. Ханьков, П.И. Небольсон, И.С. Иванов, А. Харузин, А.Н. Тетеревников еңбектерінде атап өтіледі.

Патша әкімшілігі Ордадағы 1827 жылғы Қайыпқали Есімов бастаған толқудан сескеніп, Жәңгір ханның жанынан он екі биден тұратын Хан кеңесін құрды, кеңес 1828 жылдың 1 сәуірінен бастап қайтадан өз жұмысына кіріседі. Хан кеңесінің құрамына Алтай Досмұхамедов (алаша руынан), Құдайберген Кенжебаев (тана руынан), Бос Боздақов (кете), Құнажан Сапақов (байбақты), Шомбал Ниязов (ноғай), Күшатар Мойнақов (жаппас), Мүсіреп Айдаболов (шеркеш), Шора Қидайов (масқар), Жаутұр Ақтанов (қызылқұрт), Балқы Құдайберген (беріш) болды. Жәңгір ханның жарлығымен Хан кеңесі жанында он екі старшын қызмет атқаратын болды.

Патша үкіметі тарапынан қабылданған «Ішкі Бөкей Ордасын басқарудың тәртібінде»: Хан басшылығынан басқа басшылықты білмейтін қазақтар біз ойлаған шұғыл, тосын өзгерістерге дайын емес, асығыстық жартылай жабайы халық арасында, орталық әкімшіліктен жырақ шекаралық далаларда соңы неге апарып соғары белгісіз жайсыздықтар туғызуы мүмкін. Сол себепті Ішкі Орда жағдайындағы дайындық, яки өтпелі кезеңнің ерекшеліктерін ажырата білген жөн. Сондықтан төмендегідей іс-шара ұсынылады:

1) Хан басшылығы Астрахандағы бөтен ұлттарға қамқорлық басқармасына тәуелді болуға тиісті, оны ханға көмек, халық тұрмысына қамқорлық деген бүркемемен хан мен Ордаға қолайлы қалыпқа түсірген жөн: ханның іс-қағазын жүргізу үшін орыс кеңсесі құрылсын.

2) Қазақтардың орыстарға бойын үйрету үшін мерзімдік жәрмеңкелермен бірге хан ордасында

үзбей сауда жасайтын мекеме болғаны жөн. Онда біртіндеп орыс халқының көбеюі біздің уездік әкімшілік пен гильдиялық саудаға тірек боларлық уездік қалаға айналдыруға жағдай туғызары сөзсіз.

3) Жерді ру-руларға бөліп беріп, қазірден отырықшылықты құнтаған жөн, келешекте оларды болыстарға ауылдарға бөлшектеуге болады.

4) Ордада орыс тілін орнықтыру үшін училище ашу керек.

5) Ордада дәрігер, малдәрігер, акушер ұстау керек.

Жоғарыда айтылғандарды біртіндеп жүзеге асыру – Ордада орыс әкімшілігін орнықтыруға алғышарт болмақ, ал ол орыс әкімшілігінің ел басқару ісіндегі артықшылығына халықтың көзін жеткізер еді-делінген (ҚР ОМА, 78: 10-11). Бұл аталған тарихи құжатта Жәңгір хан арқылы жүргізетін орыс империясының негізгі саясаты анық көрініс тапқан.

Жәңгір хан Ішкі Ордадағы 1836-1838 жылдардағы Исатай - Махамбет бастаған ұлт-азаттық көтерілісті патша өкіметінің қолдауымен аяусыз, аса қаталдықпен басты. Г. Сербаринов, Х. Досмұхамедов, А. Мәмбетов, А.Ф. Рязанов, С. Асфендияров, М. Вяткин, В. Шахматов, С. Зиманов, И. Кенжеалиев, К. Есмағамбетов еңбектерінде Жәңгір ханның көтеріліс кезіндегі ролі жан - жақты бағаланады.

Хан 1839 жылы көп жылғы адал қызметі үшін патша тарапынан I дәрежелі Эулие Анна орденімен марапатталады (История Букеевского ханства, 2002: 380). 1840 жылы Жәңгір ханға үкіметке адал қызметі үшін генерал-майор шені берілді. 1842 жылы қараша айында Жәңгірдің үстінен ноғай руының қазағы Аббас Құшаев, шеркеш руынан Мұса Айболатов тарапынан Орынбор шекаралық комиссиясына берген көрсетулерінде ханның елге шамадан тыс салықтар салғандығын, салықтарды жинау үшін хан жанындағы сұлтандар, старшындар, билердің аты-жөндері толық көрсетіліп, ноғай руынан 40000 рубль, шеркеш руынан 50000 рубль, беріш руынан 60000 рубль, алаша руынан 40000 рубль, қызылқұрт руынан 30000 рубль, байбақты руынан 40000 рубль, жаппас руынан 30000 рубль, ысық руынан 20000 рубль, кете руынан 20000 рубль, адай руынан 25000 рубль, есентемір руынан 10000 рубль, жетіру руынан 20000 рубль қаражат жинағанын мәлімдеді. Ал күз айларында әрбір түтінен 70 рубль тұратын бір жылқыдан, ал жылқысы жоқтар ақшалай салық төлесе, күзде тебінге шығатын жылқы үйірінен екі жылқы, жүз қойдан екі қой салық алған. Сонымен қатар ханның он шақты іс жүргізушілері үшін, кеңсе жұмыстары үшін, кеңсе басшысы Раевскийге 3000 рубль қаражат жинаған. Жәңгірде өз кезегінде шекаралық комиссияға А. Құшаев пен М. Айболатовтың үстінен шағым түсіріп, олар 1827-1829 жылдардағы Қайыпқали Есімов бүлігіне қатысты, көпес саудагер М. Харитоновтың іс-түзсіз жоғалуына кінәлі, 1836-1838 жылдардағы Исатай Тайманов бүлігіне қатысты деп айыптады. Хан 1843 жылдары Исатай-Махамбеттің серіктерін қудалауын одан әрі жалғастырды. Жәңгірдің тарапынан халыққа қысым күшейе түсті. Бұл мәселеге патша әкімшілігі көзжұмбайлықпен қарады. Жәңгір заманында орыс отаршылдығының езгісі күшейіп, хан билігі орыс әкімшілігі жүйесімен ұласып кетті.

Петербург, Москва, Қазан қалаларында және Кавказда болған сәттері көптеген ғалымдар мен мемлекет қайраткерлерімен танысуға игі ықпалын тигізді. Орыс ғалымдары А. Харузин, И. Казанцев, И.С. Иванов, саяхатшы, географ Г.С. Карелин, В.И. Корнеев, Э. Д.фон дер Брюгген, М.Л. Кожевников, М.Н. Донцов, жазушы А.Ф. Ребров, неміс ғалымы К. Гебель т.б. хат-хабар алмасып, пікір алмасып тұрды. Ханның жеке кітапханасында «Отечественные записки», «Русский инвалид», «Северная пчела», «Сенатские ведомости», «Современник», «Астраханские ведомости», «Саратовские ведомости» газет-журналдары болды. Хан ордасында болған саяхатшылар мен ғалымдар кітапхана қорымен танысып тәнті болғандарын өздерінің естелік жазбаларында қалдырған.

Жәңгір 1839, 1844 жылдары Қазан қаласына барған сапарында Қазан императорлық университетінің кітапханасына мың бес жүз рубль тұратын түрік, парсы, араб тіліндегі «Моңғол хандарының тарихы», «Парсы тілінің сөздігі», «Бірінші халифтар тарихы», «Халықтар тарихы» т.б. баға жетпес қолжазба шығармаларын тапсырады. 1844 жылы Жәңгір Бөкейұлы Қазан университеті кеңесінің құрметті мүшесі болып сайланады. Сол жылдың қараша айында ол құрметтері үшін университеттің проректоры Ф.И. Эрдманға шексіз алғысын білдіреді. Сонымен бірге университетпен тығыз қарым-қатынас жасап тұратындығын, алдағы уақыттарда бұқаралықтар арқылы Бұқара қаласынан қолжазбалар мен ескі теңгелерді алдыруды көздеп отырғанын назарына береді. Ф.И. Эрдман Жәңгірдің бұл хатын Қазан университеті кеңесінің назарына беріп, шығыс тілдері бөліміне қажетті араб, парсы, түрік тілдеріндегі кітаптар тізімін жасақтап ұсынған (История Букеевского ханства, 2002: 431-434). Хан қараша-желтоқсан айлары мен 1845 жылдың наурыз айларында шығыстанушы, ғалым, профессор А.К. Камзабекпен хат алмасып тұрды. 1844 жылы Қазан қаласында Жәңгірдің «Мұхтасар әл-фикғайат» аталатын еңбегі жарық көрді. Жәңгір сонымен қатар асыл тұқымды жылқы өсірумен, қазақ шежіресіін жинауменде шұғылданды.

Мұсылмандық қағидаты ұстанған ханның жеке өкімімен 1835 жылы Ордадағы әсем ғимраттардың біріне саналатын мешіт үйі бой көтерді. 1844 жылдың 7 тамызында Орынбор әскери губернаторы В.А. Обручевке жазған хатында Хан Ордасында шіркеу салу үшін қаражат

бөлуге қарсылығын төмендегіше білдіреді: «Қазақтар өз дініне өте берік, сондықтан шіркеу салуға қаражаттың бөлінуіне жеңіл ойлайтын, жабайы мінезді қазақтар тарапынан қарсылық тудырып, менің басқару ісіме қиындықтар туғызады», - деп ашық мойындайды (История Букеевского ханства, 2002: 47, 48).

Қорытынды. 1845 жылы 11 тамызда 43 жасында Жәңгір хан кенеттен қайтыс болды. Жәңгір хан өлгеннен кейін Фатима және Салиха атты әйелдері қалды. Олардан туған Сейітгерей (16 жаста), Сақышгерей (15 жаста), Исмайыл (11 жаста), Ибрагим (11 жаста), Ахметгерей (8 жаста), Ғұбайдолла (5 жаста), және қыздары Зылиха (3 жаста), Ғайша (10 жаста), Хадиша (8 жаста) атты ұрпақтары қалған болатын. Негізінен зерттеушілердің еңбектерінде Жәңгір әйелдерінің есімдері өзгеріп отырады.

Жәңгір жүргізген реформалар өз кезегінде патша өкіметінің қазақ жерін отарлау саясатына, боданға айналдыру жөніндегі мақсат-мүдделеріне сай болды. Жәңгір хан қайталанбас тұлға ретінде емес, еуропалық тұрмыс-салтқа көшу жөніндегі бастамаларымен белгілі күрделі тұлға ретінде тарихта қалатындығына күмән жоқ.

Әдебиеттер тізімі

- Ахмет А. Қаратай хан. Алматы: «Арыс», 2007. 176 б.
- Вяткин М. Внутренняя орда и восстание Исатая Тайманова. Первые годы существования Внутренней орды // М.Вяткин. Очерки по истории Казахской ССР. Том 1. С древнейших времен по 1870 г. ОГИЗ. Госплитиздат, 1941. 367 с.
- Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы (Избранное). Алматы: Ана тілі, 1998. 384 б.
- Досмұхамедұлы Х. Исатай-Махамбет. Алматы. 1991. 256 б.
- Есмағамбетов. К.Л. Азат рухтың күрескері. Алматы: Өркениет, 2003. 176 б.
- Зиманов С. Россия и Букеевское ханство. Алма-Ата, 1982. 171 с.
- Зиманов С. Общественный строй казахов первой половины XIX века и Букеевское ханство. Алматы: Арыс, 2009. 400 с.
- Иванов Н.С. Джангер хан Внутренней Киргизской орды. Астрахань, 1895. // Букеевской Орде 200 лет. Кн.2. Алматы: изд-во «Өлке», 2001. 320 с.
- История Букеевского ханства 1801-1852 гг. Сб. документов и материалов. // Сост. Б.Т. Жанаев, В.А. Иночкин, С.Х. Сагнаев. Алматы: Дайк-Пресс, 2002. 1118 с.
- Исатай-Махамбет. 1801-1848. Документы. Алматы: Арыс, 2003. 448 с.
- Касымбаев Ж.К. Государственные деятели казахских ханств. ХУІІІ – первой половины ХІХ вв. Жангир хан (1801-1845 гг.). Т.4. Алматы: Наш мир, 2001. 352 с.
- Кенжалиев И. Тайманұлы Исатай. Алматы, 1977. 111 б.
- Кенжалиев И. Махамбет Өтемісұлы. Алматы, 1979. 104 б.
- Кенжалиев И. Исатай-Махамбет. Алматы, 1991. 192 б.
- Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві (бұдан былай – ҚР ОММ), 4-қор, 1-тізім, 318-іс.
- ҚР ОМА, 78-қ., 2-т., 153-іс.
- Махамбет. Ереуіл атқа ер салмай. Алматы: Жазушы, 1989. 141 б.
- Рязанов А.Ф. Сорок лет борьбы за национальную независимость казахского народа (1797-1838 гг.). В 2-х книгах. Кзыл-Орда, 1926. 255 с.
- Рязанов А.Ф. Исатай Тайманов көтерілісі /ауд. М.Неталиев. Алматы: Қазақстан, 1996. 176 б.
- Астрхан облыстық мемлекеттік архиві (бұдан былай – АОМА), 7-қ., 7-т., 1172-іс.
- Орынбор облыстық мемлекеттік архиві (бұдан былай – ОрОМА), 6-қ., 10-т., 2674-іс.
- ОрОМА, 6-қ., 10-т., 3766-іс.
- Савичев Н.Ф. Исатай Тайманов, старшина Внутренней орды // Уральские войсковые ведомости. 1876. №43-45, 47-51.
- Савичев Н. Кенжеалиев И. Тарихи зерттеу еңбектері. 12-кітап. Алматы: Өлке, 2003. 216 б.
- Сарай Ө. Екі тарлан. Исатай-Махамбет тарихы туралы зерттеу. Алматы: Арыс, 2003. 424 б.
- Сербаринов Г. Исатай Тайманов (очерк народного движения в Букеевской орде в 1836 - 1838 гг.). Оренбург, 1925. 356 с.
- Ханыков Я.В. Очерк состояния Внутренней орды в 1841 году // Записки РГО. Кн.2. 1847.
- Шахматов В.Ф. Внутренняя орда и восстание Исатая Тайманова. Алма-Ата, 1946. 255 с.
- Шөреков Ы. Исатай-Махамбет. Дастан мен өлеңдер. Алматы: Жазушы, 1976. 161 б.

References

- Akhmet A. Karatai Khan [Khan Karatai]. Almaty: Arys, 2007. 176 b. [In Kazakh]
- Vyatkin M. Vnutrennyaya orda i vostanie Isataya Tajmanova. Pervy'e gody' sushhestvovaniya Vnutrennej ordy [The Inner Horde and the uprising of Isatai Taimanov. The first years of the Inner Horde] // M.Vyatkin. Ocherki po istorii Kazakhskoj SSR. Tom 1. S drevnejshikh vremen po 1870 g. Gosplitizdat, 1941. 367 s. [In Russian]

- Dosmukhamedov H. Tandamaly [Selected]. Almaty: Ana tili, 1998. 384 b. [In Kazakh]
- Dosmukhamedov H. Isatai-Makhambet. Almaty. 1991. 256 b. [In Kazakh]
- Esmagambetov. K.L. Azat rukhty`n kureskeri [Fighter of the free spirit]. Almaty: Orkeniyet, 2003. 176 b. [In Kazakh]
- Zimanov S. Rossiya i Bukeevskoe khanstvo [Russia and the Bukeev Khanate]. M., 1982. 171 s. [In Russian]
- Zimanov S. Obshhestvenny`j stroj kazakhov pervoj poloviny` XIX veka i Bukeevskoe khanstvo [The social system of the Kazakhs of the first half of the XIX century and the Bukeev Khanate]. Almaty: Arys, 2009. 400 s. [In Russian]
- Ivanov N.S. Dzhanger khan Vnutrennei Kirgizkoi ordy. Astrakhan, 1895 [Dzhanger is Khan of Inner Kyrgyz horde] // Bukeyevskoy Orde 200 let. Kn.2. Almaty: Izdatel'stvo «Ol'ke», 2001. 320 s. [In Russian]
- Istoriya Bukeevskogo khanstva 1801-1852 gg. Sb. dokumentov i materialov [The history of the Bukeev Khanate in 1801-1852. Collection of documents and materials] // Comp. B.T. Zhanaev, V.A. Inochkin, S.H.Sagnaev. Almaty: Dyke-Press, 2002. 1118 s. [In Russian]
- Isatai-Makhambet. 1801-1848 [Isatai-Makhambet. 1801-1848] // Document. Almaty: Arys. 2003. 448 s. [In Russian]
- Kasymbayev ZH.K. Gosudarstvennyye deyateli Kazakhskikh khanstv. XVIII–pervaya polovina XIX veka. Zhangir-khan (1801-1845) [Statesmen of the Kazakh khanates. XII-the first half of the XIX centuries. Zhangir Khan]. Tom 4. Almaty: Nash mir, 2001. 352 s. [In Russian]
- Kenzhaliev I. Taimanuly Isatai. Almaty, 1977. 111 b. [In Kazakh]
- Kenzhaliev I. Makhambet Otemisuly. Almaty, 1979. 104 b. [In Kazakh]
- Kenzhaliev I. Isatai-Makhambet. Almaty, 1991. 192 b. [In Kazakh]
- Kazakhstan Republikasy Ortalyk memlekettik archivi [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]. 4-k., 1-t., 318-is.
- KR OMA [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]. 78-k., 2-t., 153-is.
- Makhambet. Ereuil atka er salmai. Almaty: Zhazushy, 1989. 141 b. [In Kazakh]
- Ryazanov A.F. Sorok let bor'by` za natsional'nuyu nezavisimost` kazakhskogo naroda (1797-1838). [Forty years of struggle for the national independence of the Kazakh people]. In 2 books. Kzyl-Orda, 1926. 255 s. [In Russian]
- Ryazanov A.F. Isatay Taimanov koterilisi [The uprising of Isatai Taimanov] trans. M. Netaliev. Almaty: Kazakhstan, 1996. 176 b. [In Kazakh]
- Astrakhan oblysyk memlekettik archivi (budan bylai – АОМФ), 7-k., 7-t., 1172-ic.
- Orynbor oblystyk memlekettik archivi [Orenburg Regional State Archive]. 6-k., 10-t., 2674-ic.
- OrOMA [Orenburg Regional State Archive]. 6-к., 10-т., 3766-ic. [In Russian]
- Savichev N.F. Isataj Tajmanov, starshina Vnutrennej ordy [Isatay Taimanov, Foreman of the Internal Hordes] // Ural Military Vedomosti. 1876. №43-45, 47-51. [In Russian]
- Savichev N. KENZHEALIEV I. Tarihi zertteý eńbekteri [Historical research works]. 12-kitap. Almaty: Region, 2003. 216 b. [In Kazakh]
- Sarai A. Eki tarlan. Isatai-Makhambet turaly zerteu [Two Tarlan. Research on the history of Isatai-Makhambet.]. Almaty: Arys, 2003. 424 b. [In Kazakh]
- Serbarinova G. Isataj Tajmanov (ocherk narodnogo dvizheniya v Bukeevskoj orde v 1836-1838) [Isatay Taimanov (an essay on the popular movement in the Bukeev Horde in 1836-1838)]. Orenburg, 1925. 356 s. [In Russian]
- Khanykov Ya.V. Ocherk sostoyaniya Vnutrennej ordy` v 1841 godu [An outline of the state of Inner life in 1841] // Notes of the RGO. Book 2. 1847. [In Russian]
- Shakhmatova V.F. Vnutrennyaya orda i vosstanie Isataya Tajmanova [The Inner Horde and the uprising of Isatai Taimanov]. M., 1946. 255 s. [In Russian]
- Shorekov N. Isatai-Mahambet. Dastan jáne óleńder [Isatai-Mahambet. Dastan and poems]. Almaty: Zhazushy, 1976. 161 b. [In Kazakh]

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

- Әбсадық А.А., Қабылдинов З.Е., Арықбаева Ж.
А. ВАСИЛЬЕВТИҢ «ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК РУССКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ» АТТЫ ЕҢБЕГІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТІК
ЖӘНЕ ТАНЫМДЫҚ МӘН-МАҢЫЗЫ (ОЧЕРКТИҢ І БӨЛІМІ БОЙЫНША).....5
- Нартбаев Ш.Ж., Қабыл А.Ә., Мамраймов С.Д.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫН (XVIII-XIX ҒАСЫРЛАР)
ЗЕРТТЕУДІҢ ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ, ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....16
- Мақсұтова А.Ә., Кумеков Б.Е., Апашева С.
М.Х. ДУЛАТИ ЖӘНЕ ОНЫҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ»
ЕҢБЕГІ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ МЕН ҚАЗАҚСТАН ТАРИХНАМАСЫНДА.....26

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

- Уткирбай Ағатай
КОПЬЯ И ПИКИ ПОЗДНЕСРЕДНЕВЕКОВЫХ КОЧЕВНИКОВ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ
(ПО МАТЕРИАЛАМ ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА КАЗАХОВ (НОГАЙЛИНСКИЙ ЦИКЛ).....36
- Маргулан А.С.
АНАЛИЗ ВОСТОЧНЫХ ЛЕТОПИСЕЙ XIV-XVI ВВ.
ПО ГЕНЕАЛОГИИ ЧИНГИСХАНА И ЭМИРА ТИМУРА.....45
- Кутулуков Ш.П.
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА
КОЧЕВЫХ УЗБЕКОВ В КОНТЕКСТЕ КОНСТРУКТИВИЗМА.....56
- Лалин Н.С.
СУЛТАН УРАЗ-МУХАММЕД И КАЗАХСКО-РУССКИЕ ПОСОЛЬСКИЕ
СВЯЗИ В КОНЦЕ XVI В. (ПО МАТЕРИАЛАМ РҒАДА).....65

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

- Torlanbayeva K.
COLONIAL RUSSIA'S POLICY TOWARDS ISLAM IN KAZAKHSTAN
(BASED ON THE MATERIALS OF THE ORENBURG STATE ARCHIVE).....76
- Ахмет А.К., Шотанова Г.А., Ужкенов Е.М., Ермекбаев А.А.
ЖӨҢГІР ХАН: КҮНГЕЙ МЕН КӨЛЕҢКЕ БЕТТЕРІ.....81
- Әпендиев Т.Ә.
ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ КЕНЕСАРЫ ХАННЫҢ БАТЫРЛЫҚ ТҮЛҒАСЫ.....91
- Kaumen D.I., Sadykov T.S., Maxutova A.A.
NATIONAL HUMAN CAPITAL IN KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING
OF THE XX CENTURY: STUDY OF THE ACTIVITIES OF THE ALASH INTELLIGENCE.....99

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Кабульдинов З.Е., Оралова А.А., Тылахметова А.С. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИЗ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ С. САДУАКАСОВА.....	107
Капаева А.Т. КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ «ӘСКЕРИ КОММУНИЗМ» ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК САЯСАТЫ.....	117
Мусағалиева А.С. ЧИСТКА КОЛХОЗОВ ОТ «БАЙСКО-КУЛАЦКОГО ЭЛЕМЕНТА...»: РЕПРЕССИВНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ТЕЛЬМАНОВСКОМ РАЙОНЕ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1932-1933 ГГ.....	125
Мұқтар Ә.Қ., Ахметова У., Жумабаев А. ПРОРВА-АСТРАХАНЬ ЛАГЕРЛЕРІ ТАРИХЫ АРХИВ ДЕРЕКТЕРІНДЕ (1932-1950 ЖЖ.).....	136
Қозыбаева М.М., Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1921-1922 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАРДАПТАРЫ (СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....	149
Хайдаров Е.Е. ОРАЛ ГУБЕРНИЯСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ (1921-1922 жж.).....	157
Конкабаева А.Н., Мурзаходжаев К.М. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ГОЛОДА В КАЗАХСТАНЕ В 1921-1922 ГОДАХ: В АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ И ПИСЬМЕННЫХ МАТЕРИАЛАХ.....	166
Мухамбетғалиева А.К. ПЕНСИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1946-1953).....	172
Аманбекова Н.Д., Бакирова Ж.С. 1925-1991 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЗАЙСАН ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ, МӘДЕНИ ДАМУЫ: ТАРИХИ ТАЛДАУ.....	182

**САЯСИ ТАРИХ
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ
POLITICAL HISTORY**

Борбасов С.М., Жүнісова Б.Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТТАҒЫ БАСЫМДЫҚТАРЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	191
---	-----

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Ақымбек Е.Ш., Железняков Б.А. АНТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЕРТЕ ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОЙМЫШТЫ ТАС МӨРЛЕРІ.....	204
Тұяқбаев М.Қ., Түрсүн Х.М., Исаев М.С., Байболов Б.Қ., Шаметов С.Т. ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ КЕСЕНЕСІ МАҢЫНДАҒЫ ҮЛКЕН «ҚЫЛУЕТ» ЖЕРАСТЫ МЕШТІНІҢ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕЛУІ.....	213
Утубаев Ж.Р. АНТИЧНЫЕ ПОСЕЛЕНИЕ БАЛАНДЫ.....	222

Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А., Морякова М.Т.
 ФЕНОМЕН ОСЕДЛОЙ КУЛЬТУРЫ В КОЧЕВОЙ СРЕДЕ
 (НА ПРИМЕРЕ ЗОЛОТООРДЫНСКОГО ГОРОДИЩА АКТОБЕ).....230

Имярова З.С., Джон А.А.
 ВЛИЯНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЫ НА ТРАДИЦИОННУЮ
 КУЛЬТУРУ КИТАЙСКИХ МУСУЛЬМАН (ДУНГАН) В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....239

**ЕСКЕ АЛУ
 ПАМЯТЬ
 MEMORY**

Мұқаметханұлы Н.
 АКАДЕМИК МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ - ТӘУЕЛСІЗДІК САНАНЫҢ ЖАРШЫСЫ
 (ҒАЛЫМНЫҢ 90 ЖЫЛДЫҒЫНА).....248

Алимгазинов К.Ш.
 ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ВКЛАД Б.М. СУЖИКОВА В РАЗВИТИЕ
 ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКИ (К 70-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ УЧЕНОГО).....252

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
 НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
 SCIENTIFIC LIFE**

ТОРЖЕСТВЕННОЕ МЕРОПРИЯТИЕ ПО ВРУЧЕНИЮ НАГРАД – ОСНОВОПОЛОЖНИКУ
 АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ ОРАЗАКУ ИСМАГУЛОВУ
 И ВИДНОМУ АНТРОПОЛОГУ АЙНАГУЛЬ ИСМАГУЛОВОЙ.....256

Әлімғазы Дәулетхан
 АКАДЕМИК ОРАЗАҚ СМАҒҰЛОВ ТАҒЫЛЫМЫ.....258

Басуға 23.12.2021 қол қойылды
Шартты баспа табағы –12,5
Офсеттік басылым
Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды